

Imkoniyati cheklangan talabalarni o'quv jarayoniga ijtimoiylashuvini tadqiq etish metodlari.

Mamadjanov Ismoiljon Ibragimdjon o'g'li

GulDU, stajyor tadqiqotchi

mamadjanovismoil2@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola imkoniyati cheklangan talabalarning o'quv jarayonidagi ijtimoiylashuvini tadqiq etish metodlariga bag'ishlangan. Maqolada asosiy e'tibor AMSga qaratilgan bo'lib, u 2014-yilda Vallerand shkalasi asosida rus tiliga moslashtirilgan va E. Deci va R. Ryan o'z taqdirini belgilash nazariyasiga asoslangan. Maqolada o'quv motivatsiyasining ichki va tashqi turlari, tartibga solishning to'rt shakli (tashqi, introeksiya qilingan, aniqlangan va integratsiyalashgan) tahlil etiladi, motivatsiyaning murakkab tuzilishi (motivlar, maqsadlar, qat'iyatlilik va boshqalar) va uning psixologik farovonlikka ta'siri muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Imkoniyati cheklangan talabalar, ijtimoiylashuv, ta'lim jarayoni, akademik motivatsiya, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, akademik motivatsiya shkalasi (SHAM/AMS), ijtimoiy-psixologik moslashuv, avtonomiya, muvaffaqiyat motivatsiyasi, psixologik farovonlik.

Аннотация: Статья посвящена методам исследования социализации студентов с ограниченными возможностями в образовательном процессе. Основное внимание уделено Шкале академической мотивации (AMS), адаптированной на русский язык в 2014 году на основе шкалы Валлеранда и основанной на теории самодетерминации Э. Деси и Р. Райана. В статье анализируются внутренние и внешние виды учебной мотивации, четыре формы регуляции (внешняя, интроецированная, идентифицированная и интегрированная), обсуждается сложная структура мотивации (мотивы, цели, настойчивость и др.) и её влияние на психологическое благополучие.

Ключевые слова: Студенты с ограниченными возможностями, социализация, образовательный процесс, академическая мотивация, внутренняя мотивация, внешняя мотивация, шкала академической мотивации (ШАМ/AMS), социально-психологическая адаптация, автономия, мотивация достижения, психологическое благополучие.

Annotation: The article focuses on methods for studying the socialization of students with disabilities in the educational process. Primary attention is given to the Academic Motivation Scale (AMS), adapted into Russian in 2014 based on Vallerand's scale and grounded in E. Deci and R. Ryan's self-determination theory. The article analyzes intrinsic and extrinsic types of academic motivation, four forms of regulation (external, introjected, identified, and integrated), and discusses the complex structure of motivation (motives, goals, persistence, etc.) and its impact on psychological well-being.

Keywords: Students with disabilities, socialization, educational process, academic motivation, intrinsic motivation, extrinsic motivation, academic Motivation Scale (AMS), socio-psychological adaptation, autonomy, achievement motivation, psychological well-being.

Biz tadqiqotni olib borishda talabalarni ta'lim jarayoniga moslashishni o'rganish uchun, "Ta'lim muhiti omillarini baholash" uchun mualliflik shkalasi "Akademik motivatsiya shkalasi" T.O. Gordeyeva, O.A. Sychev va E.N. Aspen, "Akademik nazorat va akademik o'z-o'zini samaradorligi shkalasi" hamda talabalarning ijtimoiy va psixologik omillarni o'rganish maqsadida "Ijtimoiy-psixologik moslashuv" uchun Rojers-Diamond diagnostika usulini tanlab oldik.

Akademik motivatsiya shkalasi (qisqacha SHAM, inglizcha. The Academic Motivation Scale, qisqartma AMS) ta'lim faoliyati uchun motivatsiyaning jiddiyligi va turini o'lchash uchun mo'ljallangan anketa hisoblanadi. T.O.Gordeyeva, O.A.Sychev va E.N.Aspen tomonidan 2014-yilda Vallerand akademik motivatsiya shkalasi asosida ishlab chiqilgan. Metodologiyani nazariy asosini E.Deasi va R.Rayanning o'z taqdirini o'zi belgilash nazariyasi tashkil etadi. O'quv faoliyati uchun motivatsiya murakkab, ko'p qirrali tuzilma bo'lib, u nafaqat motivlarni, balki maqsadlarni, muvaffaqiyatsizliklarga javob berish strategiyalarini, qat'iyatlilikni, kognitiv komponentlar va mexanizmlarni ham o'z ichiga oladi. Motivlar sub'ekt tomonidan amalga oshiriladigan faoliyatning ongli va ongsiz sabablari sifatida tushuniladi, ularning orqasida uning ehtiyojlari va qadriyatlari yotadi. Faoliyat motivlari nafaqat kuchi (intensivligi), balki mazmuni (sifati) va ierarxiyadagi o'rni jihatidan ham farqlanadi. Ularning faoliyat samaradorligiga va uning sub'ektining psixologik farovonligiga ta'sir qilish xususiyatlari motivlar mazmuni va bajariladigan faoliyatning tabiati o'rtasidagi bog'liqlikka bog'liq.

Muvaffaqiyat motivatsiyasining mazmuni va tuzilishi, shuningdek, ta'lim faoliyati haqidagi g'oyalar T.O.Gordeyeva asarlarida ishlab chiqilgan. O'quv faoliyatining ichki va tashqi motivlari o'quv faoliyati mazmuniga mos keladigan yoki mos ravishda bajarilayotgan faoliyat bilan bevosita bog'liq bo'lmagan boshqa ehtiyojlarni qondirish yoki bartaraf etishga qaratilgan tashqi motivlardan iborat. Ichki ta'lim motivatsiyasi nisbatan bir hil shakllanish bo'lib, insonning bilimga, yutuqlarga va o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish istagiga asoslangan motivlar bilan belgilanadi. Tashqi motivlar ta'lim jarayonidan tashqarida bo'lgan har xil turdagi individual ehtiyojlar bilan belgilanadi, ularning eng xarakterlisi hurmat, avtonomiya va qabul qilish ehtiyojlaridir. Ta'lim faoliyati uchun motivatsiya sohasida bugungi kunga qadar olingan ma'lumotlardan ma'lum bo'lishicha, avtonomiya parametriga ko'ra tashqi motivatsiya turlarini aniqlash mexanizmlarni tushunish va sub'ekt faoliyatining farovonligi va muvaffaqiyatini bashorat qilish uchun foydalidir.

O'z taqdirini belgilash nazariyasi doirasida ichki va tashqi motivatsiya o'rtasidagi dastlabki qarama-qarshilikni bartaraf etish va tashqi motivatsiyaning sifat jihatidan har xil turlarini aniqlash taklif etiladi. Ushbu nazariyaning ta'kidlashicha, faoliyat uchun tashqi motivatsiya turli shakllanish bo'lib, unda tartibga solishning to'rt turini ajratib ko'rsatish mumkin - tashqi, introeksiya

qilingan, aniqlangan va birlashtirilgan, avtonomiyaga bo'lgan ehtiyojning turli darajadagi umidsizliklari bilan tavsiflanadi (uning maksimal umidsizliklari tashqi tartibga solish bilan sodir bo'ladi). Shu bilan birga, avtonomiyaga bo'lgan ehtiyoj bilan nazariya mualliflari faol subyekt, o'z faoliyatining manbai bo'lish va o'z xatti-harakatlarini nazorat qilish istagini tushunadilar. Har xil turdagi faoliyat materiallari bo'yicha o'z taqdirini o'zi belgilash nazariyasi doirasida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, tashqi aniqlangan, integratsiyalashgan va ichki motivatsiyadan (tartibga solishning avtonom shakllari deb ataladigan) farqli o'laroq, tashqi introyektsiya va tashqi motivatsiya (tartibga solishning boshqariladigan shakllari) qiyinchiliklarga kamroq samarali reaksiyalar, faoliyatda kamroq yutuqlar, nisbatan past psixologik farovonlik, shuningdek, maktabni muddatidan oldin tark etish tendentsiyasi bilan bog'liq.

Muvaffaqiyat motivatsiyasining mazmuni va tuzilishi, shuningdek, ta'lim faoliyati haqidagi g'oyalar T.O.Gordeeva asarlarida ishlab chiqilgan. O'quv faoliyatining ichki va tashqi motivlari o'quv faoliyati mazmuniga mos keladigan yoki mos ravishda bajarilayotgan faoliyat bilan bevosita bog'liq bo'lmagan boshqa ehtiyojlarni qondirish yoki bartaraf etishga qaratilgan tashqi motivlardan iborat. Ichki ta'lim motivatsiyasi nisbatan bir hil shakllanish bo'lib, insonning bilimga, yutuqlarga va o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish istagiga asoslangan motivlar bilan belgilanadi. Tashqi motivlar ta'lim jarayonidan tashqarida bo'lgan har xil turdagi individual ehtiyojlar bilan belgilanadi, ularning eng xarakterlisi hurmat, avtonomiya va qabul qilish ehtiyojlaridir.

Ta'lim faoliyati uchun motivatsiya sohasida bugungi kunga qadar olingan ma'lumotlardan ma'lum bo'lishicha, avtonomiya parametriga ko'ra tashqi motivatsiya turlarini aniqlash mexanizmlarni tushunish va sub'ekt faoliyatining farovonligi va muvaffaqiyatini bashorat qilish uchun foydalidir. Biroq, aniqlangan turlar ta'lim motivlarining butun xilma-xilligini tugatmaydi. Shunday qilib, ta'lim faoliyatini amalga oshirishni tartibga soluvchi tashqi ta'lim motivlarining eng xarakterli turlaridan biri bu faoliyatda yuqori natijalarga erishish orqali boshqalarning hurmati va e'tirofiga, shuningdek, o'z-o'zini hurmat qilishga intilishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Gordeeva, T.O., Sychev, O.A., & Aspen, E.N. (2014). Akademik motivatsiya shkalasi (SHAM/AMS): Rus tiliga moslashtirish va validatsiya. Psixologicheskaya diagnostika, 4, 45-62.
2. Deci, E.L., & Ryan, R.M. (1985). Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. Plenum Press.
3. Deci, E.L., & Ryan, R.M. (2000) The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. Psychological Inquiry, 11(4), 227-268.
4. Gordeeva, T.O. (2013). Psixologiya motivatsii dostizheniya. Moskva: MGU izd-vo. (Muvaffaqiyat motivatsiyasining mazmuni va tuzilishi haqida).
5. Rogers, C.R., & Diamond, R.F. (1954). The Q-adjustment score as a measure of psychological adjustment. Journal of Clinical Psychology, 10(3), 277-280.